

caal - omdat het de strijd aanbindt met elke vorm van illegitieme verzelfstandiging-, maar het is ook reflexief en zelfbegrenzend - omdat het de complexiteit van de media-gestuurde subsystemen wil behouden. De politieke strategie die Habermas voorstelt is dus offensief: het gaat om het testen van de limieten van de radicale democratisering die realiseerbaar is onder de gegeven omstandigheden van een functioneel gedifferentieerde maatschappij.

Die interpretatie is evenwel radicaler dan die van Habermas zelf. Inderdaad, niet-tegenstaande de kritiek van Honneth, McCarthy, Bader, Kunneman en anderen, rept Habermas nog steeds met geen woord over de interne democratisering van de politieke en economische formele organisaties. In de bureaucratie en het bedrijf geldt de wet van de efficiëntie zonder meer. Daar gaat de macht als het ware boven het recht. De democratisering wordt door Habermas uitsluitend in politieke zin opgevat. Het gaat hem niet om directe democratie, maar om de terugkoppeling van de politieke besluitvorming aan de deliberatieve meningsvorming in de openbare sfeer. 'De publieke opinie heerst niet' - ze kan als zodanig geen directe invloed uitoefenen op de administratieve en economische besluitvorming, maar ze kan wel de uitoefening van de macht in een bepaalde richting kanaliseren. De besluitvorming vindt derhalve niet plaats in de publieke sfeer, maar de openbaarheid kan volgens Habermas wel een indirecte, doch werkzame invloed op de politieke besluitvorming uitoefenen doordat ze de argumenten die daarbij een rol spelen discursief bewerkt en systematisch de voorrang geeft aan het algemene boven het particuliere belang.

Volgens Habermas is het dus de taak van de openbaarheid om de politiek te moraliseren. Enerzijds moet ze er voor zorgen

dat het recht niet botst met de moraal en dat de politici morele kwesties niet herleiden tot strategische kwesties, die dan door een compromis kunnen worden opgelost. Anderzijds moet ze erop toezien dat de wetgeving niet wordt gedelegeerd aan de administratie en dat de experts niet zelf de doelstellingen gaan bepalen door de programma's van de verzorgingsstaat in eigen regie te nemen. De 'vierde macht' moet dus niet alleen politiek gemobiliseerd worden om het liberale gevaar van de onderdrukking van universaliseerbare belangen af te wenden - gevaar dat opdoemt wanneer men politiek denkt en bedrijft volgens het marktmodel (*bargaining*) -, maar ook om het technocratische gevaar van de juridificering van de leefwereld en de cliëntelisering van de burger af te weren - gevaar dat opdoemt wanneer het staatspaternalisme en de therapeutocratie hoogtij vieren.

INKOMEN ZONDER ARBEID EN ARBEID ALS INKOMEN

Ton Korver

Recensie van: R.J. van der Veen, Between exploitation and communism. Explorations in the Marxian theory of justice and freedom. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1991, 424 p.

Ooit bezat ik een speldje van een destijds verboden Zuidafrikaanse vakcentrale, de SACTU. De tekst van het speldje was "an injury to one is an injury to all". Ik las dat als een variatie op de uitspraak dat de vrije en volledige ontplooiing van elk individu afhankelijk was van de dito ontplooiing van elk ander individu. Nu, na lezing van het boek Van der Veen, ben ik daar niet zo zeker meer van. Mensen geen schade be-

rokken en mensen in staat stellen zich te ontplooien betekent alleen dan hetzelfde wanneer we de betekenis van 'schade' indikken tot belemmering van ontplooiing en de betekenis van 'ontplooiing' tot de afwezigheid van schade. Zoiets als het idee dat onrechtvaardigheid niets anders is dan de afwezigheid van rechtvaardigheid en omgekeerd, en beide dus eerlijk verdeeld kunnen worden. Maar onrechtvaardigheid is als een wond die in het beste geval nog altijd een litteken achterlaat. Rechtvaardigheid kan men verdelen, onrechtvaardigheid wordt niet verdeeld maar toegediend. Dat maakt een adequate calculus ingewikkeld.

Hoe ingewikkeld zal blijken naar aanleiding van het boek van Van der Veen. Het boek bevat twee delen, waarvan het tweede een compilatie is van al eerder verschenen artikelen en het eerste een uitgebreid essay getiteld 'A Marxian Theory of Justice'. Het is niet moeilijk de grote lijn te ontdekken. In het boek wordt namelijk een landkaart getekend van een samenleving waarin arbeid niet hoeft maar wel mag en waarin inkomens worden verdeeld volgens behoefte en niet volgens prestatie of bijdrage.

Het uitgangspunt, de vrije en volledige ontplooiing van elk individu, is het grondbeginsel van het communisme. Van der Veens doelstelling is de formulering van een rechtvaardigheidstheorie die aan dit grondbeginsel voldoet. De structuur van de rechtvaardigheidstheorie wordt gevormd door een drietal componenten, namelijk (a) morele grondrechten van individuen (de ethische constitutie); (b) een maatschappelijke basisstructuur; en (c) een operationalisering van 'vrije en volledige ontplooiing' in de richting van 'autonomie'. De keus voor autonomie in plaats van voor zelfrealisatie neemt een strategische plaats in het boek. De keus wordt fundamenteel

geacht voor de concretisering van de ethische constitutie. De uitwerking ervan geeft bovendien inzicht in de randvoorwaarden waaraan de maatschappelijke basisstructuur moet voldoen. Autonomie, zoals Van der Veen dat omschrijft, heeft twee aspecten, een intern en een extern. Het interne aspect levert het meest directe contrast op met zelfrealisatie. Zelfrealisatie is in eerste instantie een opdracht aan jezelf. Interne autonomie daarentegen heeft een formelere en bredere strekking van ontplooiing in petto. Ontplooiing wordt hier niet toegespitst op een opdracht die mensen zichzelf stellen. Ontplooiing als interne autonomie is geen opdracht: het is een manier van kiezen tussen verschillende en concurrerende 'concepties van het goede leven'. Zelfrealisatie is ook zo'n conceptie, naast bijvoorbeeld vriendschap, of de gemeenschap, of het gezin, of weer een religie, of nog een utopie. Je kunt, zo stelt Van der Veen terecht vast, dergelijke concepties niet in elkaar vertalen en op een enkele noemer terugbrengen. Interne autonomie streeft ernaar elk individu in staat te stellen zelfstandig en in vrijheid een eigen conceptie van het goede leven te vormen en na te jagen, zonder de ene conceptie tegen de andere uit te spelen.

De externe kant van de autonomie berust op de overweging dat de ontplooiing van allen - hoe ook ingevuld - slechts doorvoerbaar is als de samenleving voor elk individu een minimum aan reële vrijheid beschikbaar heeft of houdt. Dit minimum houdt het bestaan van een tweetal grondrechten in: 'zelfeigendom' en een 'gegarandeerd bestaansminimum'. Uiteraard beschikt niet elke maatschappij over de middelen om een dergelijk minimum te garanderen. Het argument is alleen van toepassing op een ethische constitutie van 'rijke' maatschappijen. In een knap betoog

rafelt Van der Veen de kwantitatieve verschillen tussen bijstand en basisinkomen uiteen. Hij demonstreert dat onder de veronderstelling van 'weak abundance' een keus voor een basisinkomen er gunstig uitspringt. Daarmee sluit Van der Veens communistische ideaal aan op de liberale stelling van Rawls: de verdelingsregel in samenlevingen moet beheerst worden door het streven de reële vrijheid van de economisch minst bevoorrechten te maximaliseren.

En waar is het eigendom? Kan een radicale herverdeling van inkomens en kansen gecombineerd worden met het private eigendomsrecht? Of is de afschaffing van een flink aantal eigendomstitels voorwaarde voor een samenleving met minder ongelijkheid, met grotere algemene ontplooiingsmogelijkheden en met een stevige inkomensgarantie? Van der Veen ziet hier mogelijkheden voor zowel vormen van marktsocialisme als van marktkapitalisme. De eigendoms kwestie is in zijn visie noch een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde voor autonomie of zelfrealisatie. Waar het zijns inziens om gaat is het egaliseren van de uitkomsten (inkomen, vrije tijd) van het spel van levenskansen. Bepaalde vormen van uitbuiting zijn uiteraard een bedreiging voor een rechtvaardige en vrije samenleving, maar Van der Veen toont aan dat de relatie tussen uitbuiting (bijvoorbeeld uitbuiting van de getalenteerden door de talentlozen, van de sterken door de zwakken) en privé-eigendom van produktiemiddelen veel minder sterk is dan in de theorie van Marx wordt aangenomen.

Laat ik er geen doekjes om winden: ik vind het streven naar een samenleving met een hoog basisinkomen zo gek nog niet. Veel van de argumenten voor een basisinkomen vind ik goed gekozen en veel van

de argumenten ertegen gaan meestal over iets anders. Niettemin zie ik aanzienlijk meer praktische bezwaren dan Van der Veen. Daar kom ik straks nog op terug. Eerst echter moet een belangrijker kwestie worden aangesneden. Die gaat over de leden van de ideale samenleving waar Van der Veen op koerst. Mijn vraag is: hoe wordt je lid van zo'n samenleving? En wanneer wordt je eruit gegooid?

Deze kwestie wordt in het boek van Van der Veen (en in veel soortgelijke publicaties) niet behandeld. Ik ben een enkele opmerking tegen gekomen over kinderen (nota bene als 'eigendom' van hun ouders). Spaarzaam wordt gesproken over 'culturele' minderheden. Daarnaast speelt onderwijs een rol in het betoog, zij het dat de inhoudelijke kanten daarvan (opvoeding tot burgerschap) onderbelicht zijn. Op deze punten vermijdt Van der Veen het standpunt van 'radicale neutraliteit'. Dat is, gelet op de prioriteit die hij toekent aan interne autonomie, ook wel consequent. Het levert alleen niet veel op als we iets willen weten over de toch niet onbelangrijke kwestie van de voorwaarden voor autonomie en de toelatings- en uitsluitingscriteria daarbij.

Aan welke criteria moeten we denken bij een claim op basisinkomen? Bijstand is zoals bekend conditioneel (ten aanzien van inkomen en vermogen, behoefte, leefvorm en relatie ten opzichte van de arbeidsmarkt). Basisinkomen is dat niet - met uitzondering van een leeftijds criterium voor kinderen. Bijstand, evenals enkele andere sociale voorzieningen, is niet conditioneel wat betreft land van herkomst. Geldt dat ook voor het basisinkomen? De basale grondrechten in het betoog van Van der Veen zijn tamelijk inclusief, maar dit valt er buiten. Überhaupt is van het onderscheid tussen 'toelaten tot', 'opvoeden tot' en 'uitoefening van' burgerschapsrechten

en plichten nergens iets te merken. Niettemin geloof ik dat burgerschap langzamerhand aan het evolueren is tot zo ongeveer de belangrijkste prijs in de loterij van levenskansen. Een studie die de burger en diens status niet definieert vertoont daarom een ernstige lacune. Deze lacune laat de notie van het basisinkomen niet onverlet. Het basisinkomen van Van der Veen veronderstelt onder meer vrijheid van vestiging en beroepsuitoefening. Dat zijn criteria waaraan velen niet kunnen voldoen, om de simpele redenen dat deze vrijheden afhangen van verblijfsrechten en de mogelijkheden deze al dan niet om te zetten in volledig staatsburgerschap. Ik vermoed daarom dat het basisinkomen in de praktijk de nodige uitsluitingen met zich mee zal brengen.

Het probleem ligt echter niet alleen bij eventuele nieuwkomers. Het bestaat ook bij de al gevestigden. Het merendeel van de uitkeringen waar mensen nu rechten op kunnen doen gelden is territoriumgebonden. Het circuit van ontvangsten en uitgaven is daarom redelijk gesloten. De binding aan een territoir is direct gekoppeld aan de voorwaarden waaronder de uitkeringen worden verstrekt (bijvoorbeeld behoefte en beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt). Het aantrekkelijke van het basisinkomen is nu juist dat het onvoorwaardelijk is. Een voor de hand liggende conclusie is dat de plek van aanvraag, ontvangst, en uitgave er niet meer toe doen. Het zou dan bijvoorbeeld mogelijk zijn van je basisinkomen te genieten op een prettig Grieks eiland (de kennelijke droom van Brian Barry, 1992, aan wie ik hier een en ander ontleen). Toch is het de vraag of een dergelijke verruiming niet het financiële fundament ondergraaft van het basisinkomen. De overweging is simpel: het kunnen uitoefenen van rechten onafhankelijk van de

plek waar men zich bevindt zou het aantal claims behoorlijk kunnen doen groeien, en het aantal bijdragenden met een zelfde aantal doen kelderen. Je kunt een 'koopkrachtclausule' invoeren, en mensen die naar Griekenland gaan met bijvoorbeeld 40% korten. Maar krijgen mensen die Zweden boven Griekenland verkiezen 20% toeslag? Zweden is een duur land. Als ik even afzie van de bureaucratische rompslomp, houd ik nog altijd een buitengewoon fraudegevoelige regeling over. Wat dat betekent voor de verhoudingen tussen 'actieven' en de van een basisinkomen levende 'niet-actieven' is niet moeilijk te raden. Evenmin is moeilijk te raden dat er vroeger of later een plaatsbeperking zal worden ingesteld. Daarmee wordt - opnieuw - het belang van het kunnen beschikken over een legitiem verblijfsrecht onderstreept.

Iets algemener bekeken is dit natuurlijk het probleem van de motivatie van mensen om bij te dragen aan de financiële haalbaarheid van het basisinkomen. In de discussie over de financierbaarheid van het basisinkomen is regelmatig gewezen op de onontkoombaarheid van een hoog marginaal belastingtarief op alle inkomens boven het basisinkomen. Dat is uiteraard het onaangenaamst voor de inkomensgroepen waar de meeste mensen zich in bevinden. Dat zijn de groepen die, alleen al door hun omvang, het leeuwedeel zullen moeten betalen. Tevens zijn dat de groepen waarvan we mogen aannemen dat het werk dat zij verrichten intrinsiek niet veel te bieden heeft. Juist voor hen is het inkomen uit werk het voornaamste motief om dat werk te doen. Alleen in een situatie waarin de arbeidsproductiviteit fors stijgt en arbeid als een goed op zich wordt gewaardeerd kan een belastingrevolte worden voorkomen. Om een arbeidsloos inkomen mogelijk te maken

moet niet alleen het verkrijgen van een basisinkomen arbeidsonafhankelijk worden gemaakt. Ook moet de band tussen wel verichte arbeid en geldelijk inkomen gedeeltelijk worden losgelaten.

Het financiële fundament onder het basisinkomen is afhankelijk van een gestage groei van de arbeidsproductiviteit. Uit de produktiviteitsstijging kan het basisinkomen gefinancierd worden. De producenten mogen het meerprodukt dus niet onder henzelf verdelen. Hun inkomen kan alleen in 'psychische' zin stijgen, niet in financieel-economische. Hoe is een en ander vorm te geven? Hoe maak je arbeid aantrekkelijker zonder de beloning ervan te verhogen? Ik som enkele problemen op. In de eerste plaats is het moeilijk een acceptabele maat te vinden voor psychisch inkomen. Arbeidssatisfactie lijkt niet de beste indicator voor psychisch inkomen. Met ijzeren regelmaat leveren studies over arbeidssatisfactie op dat het overgrote deel van de werknemers best tevreden is. De meest geciteerde reden voor deze uitkomst is dat uitspraken over arbeidssatisfactie niets met arbeid en alles met het aanpassingsvermogen van mensen aan hun arbeidssituatie te maken hebben. Wat er hier zou veranderen als de band tussen arbeid en inkomen wordt doorgesneden is voorlopig nog voornamelijk voer voor speculatie. Daar komt bij dat er, als je je toch tot arbeidssatisfactie wenst te beperken, onmiddellijk een nieuw probleem ontstaat. De kwestie is of je als representatief geval de gemiddelde werknemer uit een bepaalde werksoort neemt of de marginale werknemer, dat wil zeggen de werknemer voor wie de afweging tussen werken en niet-werken het voornaamste beslispunt is. Het marginale geval is het meest interessant, maar als je dat als uitgangspunt neemt ben je duur uit. In de eerste plaats omdat de marginale werkne-

mer hoge eisen zal stellen. Het werk zal voor de marginale werknemer aantrekkelijk moeten worden gemaakt. Anders doet-ie gewoon niet mee. Dat levert duur werk op, niet in termen van geldinkomen maar van voorzieningen op het gebied van kwaliteit van de arbeid. En het wordt nog duurder omdat het niet aangaat alleen aan de hoge eisen van de marginale werknemer tegemoet te komen. Ook de gemiddelde werknemer - wiens eisen lager liggen - zal moeten kunnen profiteren. En zo verder voor alle werksoorten. Het kan zijn dat dat per saldo prachtig werk oplevert. Maar ik betwijfel of het positieve verband tussen kwaliteit van het werk en arbeidsproductiviteit overeind zal blijven. Mijn taxatie is dat de kosten verbonden aan het ophogen van de kwaliteit van de arbeid de winst aan arbeidsproductiviteit teniet zullen doen. Daarmee staat de financiering van het basisinkomen op de tocht. Deze mogelijkheid wordt door Van der Veen echter niet in de beschouwing betrokken.

Er is, ten tweede, nog een probleem met arbeid als psychisch inkomen. En dat is dat het hier gehanteerde arbeidsbegrip onder de categorie van de zogenaamde positionele goederen valt. Dat zijn goederen die hun nut ontleen aan het feit dat de voorraad beperkt is en niet uitgebreid kan worden. Hun waarde hangt af van het eenvoudige feit dat de meeste mensen ze niet hebben en er ook niet aan kunnen komen. Dat dit speelt in de arbeidswereld is maar al te bekend. Zolang men arbeid beschouwt als niet meer dan een instrument om andere doelen te bereiken hebben we geen last van dit probleem. Maar zodra arbeid zelf 'waarde' heeft - en dat heeft het in het betoog van Van der Veen - is het probleem levensgroot aanwezig. De waarde van de intrinsieke beloning of het psychische inkomen van arbeid zal - bij gegeven kwaliteit van

de arbeid - dalen zodra meer mensen die arbeid claimen. Er zit met andere woorden geen hanteerbare, laat staan berekenbare, bovengrens aan het psychisch inkomen. Het zal enerzijds permanent aan inflatoire druk blootstaan en anderzijds als complement van geldelijk inkomen onbruikbaar blijken.

Beperking van de toegang tot burgerschap, beperking van de vestigingsvrijheid en beperking van arbeidskeuze: dat zijn een drietal onbedoelde gevolgen (of latente functies?) van een basisinkomen. Het zijn problemen die niet in de calculus van de verdelende rechtvaardigheid van het basisinkomen passen. De uitsluitingen die dit zal genereren vereisen eerder een betoog waarin het probleem van de onrechtvaardigheid een eigen plaats moet krijgen. Die plaats komt op de kaart van Van der Veen niet voor. Van der Veen heeft een koers uit willen zetten naar een onbekend gebied; zijn radar is echter niet in staat tegelijkertijd de klippen te omzeilen en het schip op koers te houden.

Literatuur

B. Barry, 'Equality Yes, Basic Income No' in: Philippe van Parijs, ed., *Arguing for Basic Income*. Verso, London/New York 1992.

KLEUR BEKENNEN

Niels Helstloot

Recensie van: Mascarpone, Gebroken wit. Politiek van de kleine verhalen (ingeleid door Hans Achterhuis en geïllustreerd door Marijke Griffioen). Ravijn, Amsterdam 1992, 166 p., f.29,50.

Weinig politieke grondhoudingen hebben tot zo'n bontgeschakeerd palet aan opstellingen geleid als het anarchisme. Hooguit delen veel anarchisten het libertaire uitgangspunt dat individuen - op grond van het feit dat ze mens zijn - over een onvervreemdbare vrijheid beschikken, of tenminste zo autonoom mogelijk moeten handelen; vandaar de breed gedeelde aversie tegen maatschappelijke organisatievormen die deze vrijheid inperken (met name de staat, maar ook de heersende moraal). Het begrip vrijheid is echter veelduidig genoeg om volkomen tegengestelde consequenties aan dit uitgangspunt te kunnen verbinden. De ene kant van het politieke spectrum vult het streven naar vrijheid extreem liberaal in: 'wij' hebben het recht onze individuele macht, bezittingen en mogelijkheden met alle middelen te verdedigen en te vermeerderen, maar het is immoreel als anderen zich organiseren om onze vrijheden in te perken. Aan de andere, socialistische kant wordt juist naar blokvorming gestreefd om tegen de bestaande machten in voor alle mensen een 'gelijke vrijheid' af te dwingen. Dit geschil verlokt tot oeverloos getheoretiseer en gemoraliseer over waar wiens vrijheid begint en ophoudt. Het steeds terugkerende anarchistische dilemma lijkt dan ook te zijn hoe iedereen zoveel mogelijk ruimte te laten om 'zichzelf te zijn', desnoods tegen de verdrukking in, zonder het maatschappelijke draagvlak voor de resulterende verscheidenheid te verliezen.

De auteurs die samen onder de naam *Mascarpone Gebroken wit* het licht doen zien, zijn vooral op zoek naar hun eigen ruimte. Dit leidt tot een gebrek aan eenstemmigheid (en eentonigheid!), dat zich op het eerste gezicht wreekt doordat iedere auteur vanuit de eigen preoccupatie maar wat begint te vertellen. Toch is *Gebroken*